

Архитектура и скулптура моравске Србије (1371–1459)

Задужбине деспота Стефана Лазаревића

Стефан Лазаревић постаје пунолетан 1393. године и формално преузима власт. Кнегиња Милица се тад замонашила и постала монахиња Евгенија, али је до смрти задржала велики удео у власти.

Лазаревићи су прихватили вазалне односе према султану и били су дужни да их се строго придржавају ради сопственог опстанка. Стефан је био принуђен да Турској плаћа данак и да лично предводи одред војске у султановим походима.

Међутим, са навалом Монгола на источним границама османске државе дошло је до промена. Стефан и Вук Лазаревић, као и Гргур и Ђураћ Бранковић, учествовали су са својим одредима у тим походима на исток.

Ангорска битка (28. јула 1402. године)

Бајазитова војаска је поражена, а победник је Тимур, који је пре битке држао просторе од Индије, преко Персије, до источних делова Мале Азије. Уследиле су династичке борбе међу Бајазитовим наследницима. Најстарији Бајазитов син Сулејман одлази у европски део Турске како би учврстио своју власт.

Битка код Ангоре продужила је живот Византији скоро за пола века.

Један од ретких преживелих турских вазала у боју био је Стефан Лазаревић. Српски кнежеви враћају се преко византијске територије. Јован II Палеолог је обдарио Стефана титулом деспота која је ретко додељивана и као достојанство највиша после царског, примаоцу је доносила велику част (цар Манојло II Палеолог касније Стефану Лазаревићу потврђује деспотску титулу). Углед Византије је и тада превазилазио њену моћ.

Деспот Стефан Лазаревић и Угарска

Српски владар покушава да оствари самосталнију политику Србије. Ослобођен је обавеза које су га везивале за султана Бајазита и тражио је нове ослонце за развој. Како је Византија била ослабљена, Стефан се окреће Угарској ради савезништва у борби против Турака – прекретница у српској политици, владање између две силе и прикалањање једнима води сукобу са другима. Било је договорено да се успоставе вазални односи према Жигмунду, а Стефан добија Мачву, Београд и град Голубац на Дунаву (тада се деспотовина учврстила на обалама Дунава). Како је притисак на српске земље био све јачи, предели наомак Панонске низије добијали су све више на значају (престонице у Београду и Смедереву).

Угарски витешки ред Змаја

1408. године, угарски краљ Жигмунд установио је нови ред витезова у земљи који је назвао Змајевим редом, по симболу који су користили припадници тог реда – змај са репом обавијеним око врата; на леђима змаја, од врата па све до репа, налазио се крст Светог Ђорђа. Змај је представљао звер из књиге Откровења, док је црвени крст симболизовао победу Христа над злим силама. Основни задатак реда био је одбрана крста од непријатеља, нарочито од Турака.

Од чланова реда очекивало се да стално носе симбол, најчешће у облику медаљона око врата и често су сахрањивани са њим. Деспот Стефан био је припадник тог витешког реда чији је симбол, уклопљен у већ постојећи грб, постао хералдичка ознака деспота Стефана.

На унутрашњем плану, деспот Стефан је сломио отпор властеле, а периоде мира је искористио за снажење Србије у политичком, економском, културном и војном погледу. 29. јануара 1412. године објавио је *Законик о рудницима*, са посебним делом којим се уређује живот у, тада највећем руднику на Балкану, Новом Брду. У земљи су се отварали богати рудници сребра и злата (пored Новог Брда, у Руднику и касније у Сребрници) и цветала трговина (повољним уговорима са Дубровчанима). Тиме је додатно појачан развој рударства, које је било главна привредна грана тадашње Србије, тако да је крајем његове владавине Србија била један од највећих произвођача сребра у Европи.

Деспот Стефан Лазаревић био је велики покровитељ уметности и културе пружајући подршку и уточиште како ученим људима из Србије, тако и избеглицама из околних земаља које су заузеле Османлије. И сам деспот био је писац, а његово најзначајније дело је *Слово љубве*, које се одликује ренесансним цртама. Поред књижевног стваралаштва деспота, у том периоду се, између осталих, јављају Константин Философ и Григорије Цамблак, а развија се и богата преписивачка делатност (ресавска преписивачка школа).

Деспот Стефан Лазаревић и његов брат, Вук Лазаревић

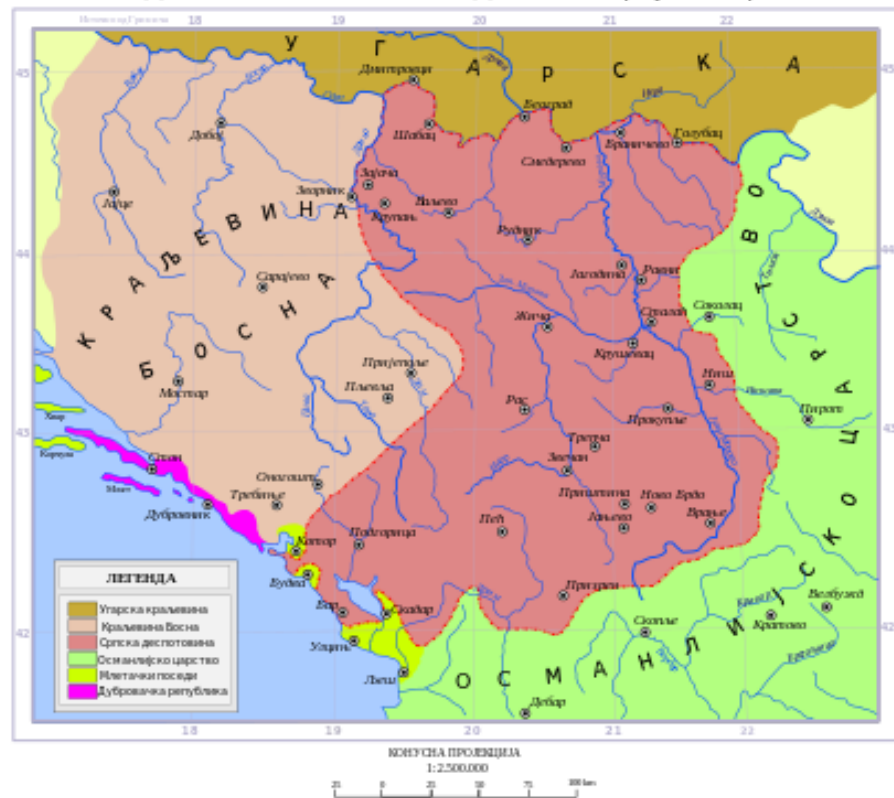
Августа 1402. године дошло је до озбиљног разилажења међу водећим личностима Србије. Ђурађ Бранковић и Стефан Лазаревић сукобили су се и деспот је наредио да се његов сестрић затвори. Септембра 1402. године Ђурађ се ослобађа и своје неријатељство показује бекством Сулејману.

Са друге стране, Вук Лазаревић није одолео притиску непријатеља, па долази до сукоба и међу браћом. Вук такође бежи Сулејману. Стефан преузима власт у земљи, у чему је од велике помоћи био и углед кнегиње Милице. Пре октобра 1404. године, Стефан се мири са Вуком, али након смрти кнегиње Милице, 1405. године, они опет улазе у сукоб вођени различитим интересима.

Вук Лазаревић тражио је помоћ од Сулејмана у организацији побуне, а придружили су му се и Бранковићи. Вук Лазаревић био је вољан да призна врховну власт султана пошто преузме део земље. 1409. године Турци су први пут напали. Стефан се повукао у Београд и одбио је да се потчини Турцима, али је морао да преговара са братом. Вук Лазаревић тада добија јужни део земље и са Бранковићима признаје султанову врховну власт. у борабама за власт међу турским владарима, Вук је био погубљен 1410. године

Након борби у Турској и Мусине смрти, власт преузима Мехмед I, чиме је окончана борба за власт међу Бајазитовим синовима. Стефан прихвата вазалне односе са султаном и обезбеђује земљи доба мира.

СРПСКА ДЕСПОТОВИНА 1422. ГОДИНЕ, историјска карта

Црква Свете Тројице
Манастир Ресава

Храм Свете Тројице манастира Ресаве или Манасије (како се од XVIII века назива) налази се крај Деспотовца и крај истоимене реке Ресаве

Ресава је задужбина и гробна црква деспота Стефана. У њој је деспот и починао, од 1427. године када је изненада умро.

Константин Филозоф

Живот Стефана Лазаревића деспота српског

Подизање Ресаве је, од почетка до краја, изведено уз Стефаново надгледање, о чему нас известавља његов биограф Константин Филозоф у делу *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*.

Увод у причање о том подухвату чини истицање Стефанове побожности и његове љубави према пустињацима исихастима, што га подстиче да нађе одговарајуће место за свој манастир. Константин Филозоф наводи да је деспот желео да подигне цркву која ће бити слика вишњег Јерусалима. За подизање манастира и осликавање цркве деспот је сабрао најбоље уметнике које је тада могао наћи, доводећи их чак из удаљених области. Манастир је, затим, населио ученим монасима, у жељи да он постане и важно културно средиште.

Деспот Стефан старао се о Манасији до краја свог живота, не престајући да је дарује и утврђује.

Необично жива културна активност с почетка XV века у Србији, чији је иницијатор без сумње био сам деспот Стефан, отелотворена је у већем књижевном стварању, преводилачком и преписивачком раду и правописној реформи, што је везивано за саму Ресаву, јер су веома дуго, до XVII века, били веома цењени *ресавски изводи*.

Култ деспота Стефана Лазаревића

Гроб ктитора био је припремљен у југозападном углу наоса. Данас нема трага од деспотовог гробног обележја. Одређене недоумице око првобитног положаја гроба деспота Стефана делом су узроковане и смештајем ктиторског портрета (по угледу на Раваницу, на северном делу западног зида) те ктиторски портрет није део гробне целине.

Нема сачуваних чак ни фрагмената саркофага из времена моравске Србије те се може помишљати да су гробови владара у том раздобљу били обележени неком врстом скромнијег споменика.

Константин Филозоф детаљно описује деспотову смрт и сахрану - деспот је преминуо напрасно, на месту званом Глава (19. јула 1427. године), док је ловио на путу за Београд. Стигао је само да позове синовца Ђурђа. Константин описује која су се необична знамења претходно збила (вихор који носи кровове цркава, иконе из Саборног храма које се подижу). Велика жалост и стрепња наступили су поводом деспотове смрти, али су га ипак сахранили журно и у великој пометњи, због турске опасности.

**деспотово гробно обележје
(југозападни угао наоса)**

ктиторска композиција
(северни део западног зида наоса)

Постоје показатељи да се у годинама након деспотове смрти није сасвим одустало од покушаја заснивања култа. Почетна иницијатива патријарха Никона (који утиче да Константин Филозоф напише житије деспота) остала је без резултата. У деспотовом случају изостали су и главни докази светитељства – благоухање моштију, чуда на гробу и литургијски облик прослављања тј. служба. Међутим, гроб у Манасији јесте био предмет посебног поштовања.

Већ у XVI веку, због разних грешака у изворима, помиње се да је сахрањен у Раваници или цркви Свете Тројице у Београду. У XVII и XVIII веку је потпуно заборављен и заобишао га је талас снажњења култова српских владара на тлу јужне Угарске. Преломни тренутак у обнови сећања и поштовања деспота Стефана је почетак XX века, око 1907. године, када долази до иницијативе да се деспот коначно уврсти и званично у ред светитеља.

Саме мошти деспота Стефана нису нађене.

Приликом археолошких ископавања у манастиру Копорину, у југозападном углу цркве, пронађен је гроб и у њему остаци скелета који су приписани деспоту Стефану. Међутим, ту гробницу би требало приписати непознатом ктитору Копорина.

Гробница у југоисточном углу припрате

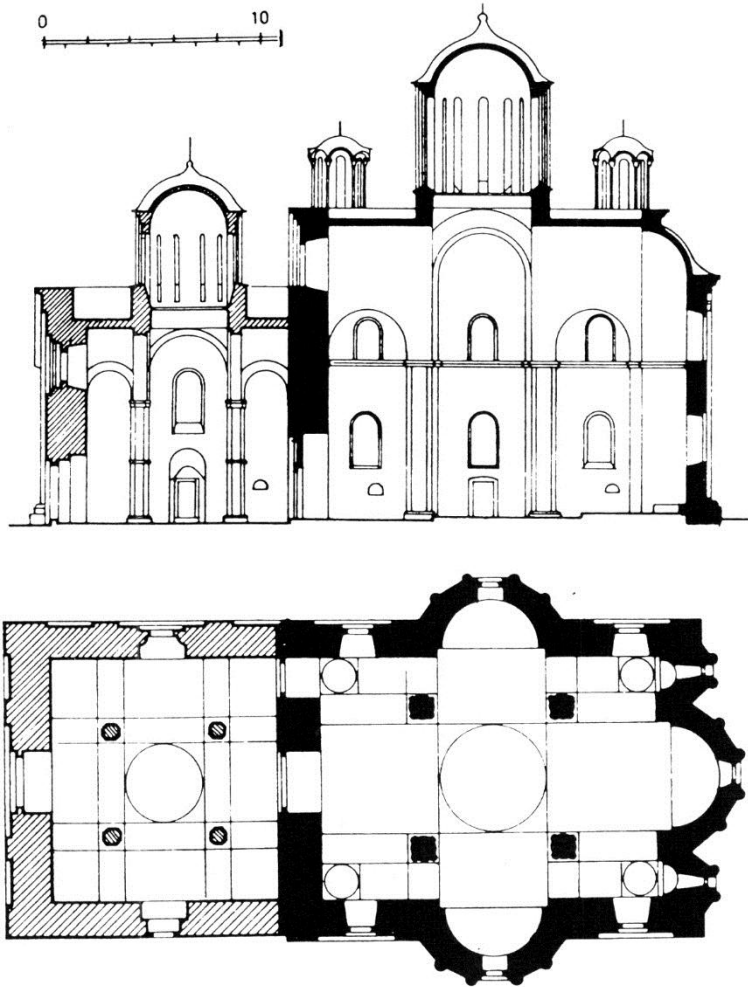
Гробница у југоисточном углу припрате није деспотова. Можда би се могла везати за Калојана Русоту, једину личност осим деспотове чија је сахрана у Манасији потврђена у изворима. Калојан Русота, новобрдски цариник грчког порекла, био је угледан и утицајан човек, чије се име више пута среће у документацији Дубровачког архива.

Гробница у припрати Манасије доиста је морала припадати некој изузетној личности због њеног смештаја у непосредној близини деспотовог гроба, дели их само зид.

Врло лако се може препознати модел из Раванице где је, смишљено, успостављена веза између гробова кнеза Лазара у југозападном делу наоса и преподобног Ромила у југоисточном углу припрате.

Архитектура ресавске цркве

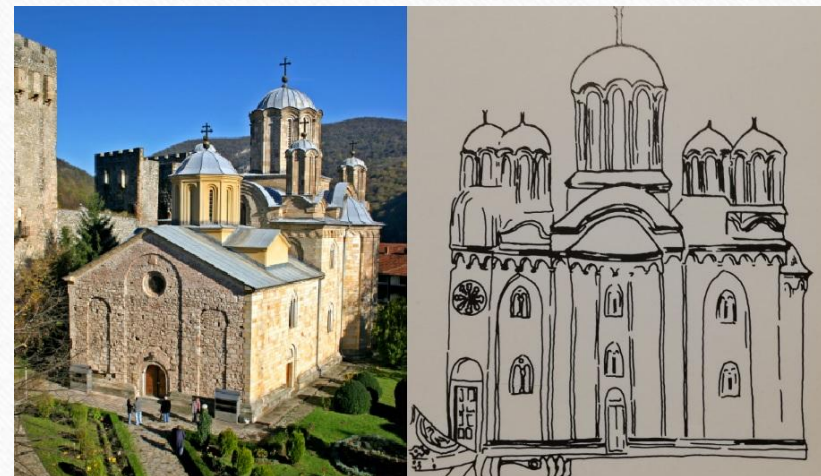
Црква је основе развијеног триконхоса са припратом. Има куполу ослоњену на четири снажна стуба и над просторима између кракова крста на источном и западном крају четири мала кубета. Олтарски простор се састоји из олтарске апсида и ниша протесиса и ђаконикона. Некада је иконостас био постављен између два источна поткуполна пара стубаца и цео источни крак крста био је намењен за олтарски простор. Наос и припрата повезани преко два улаза – западни и мањи северни. Постоје још два улаза и налазе се на северној и јужној конхи.

Припрата помоћу четири ступца била је подељена на девет травеја од којих је средњи био засведен слепим кубетом, а из ње се у храм могло ући кроз главни или северни портал.

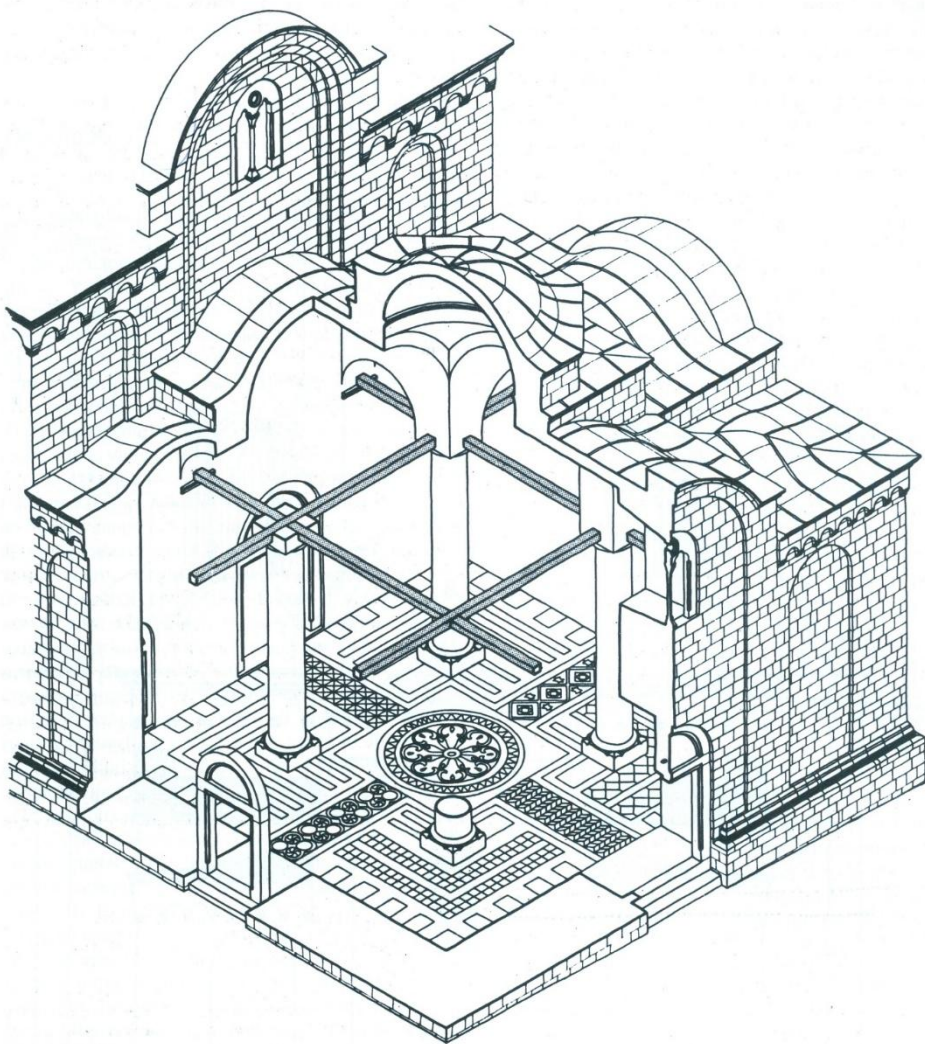
Првобитно црква није била замишљена са припратом, о чему најубедљивије сведочи то што њихови темељи нису постављени истовремено, као и изостанак припрате са ктиторске композиције.

Новија сазнања о Ресави воде једном закључку – припрата је подигнута истовремено са црквом, дакле између 1407. и 1418. године, а одлука о изградњи припрате донета је убрзо по постављању темеља цркве, у сваком случају током њене изградње. Томе у прилог говоре фреске у наосу око северног портала који из припрате води у наос (прилагођене порталу и изведене првобитно кад и црква). Отварање портала на том месту у грађевини без припрате нема оправдања, а на том месту постоји портал и код старијих моравских грађевина (Љубостиња и Раваница).

Недоумице око подизања припрате биле би мање да се сачувала у првобитном облику. На пострадалим остацима 1733–1735. године подигнута је нова и, још једном, 1844. године изведени су обимни радови. Данашњи облик припрате није толико другачији од првобитног облика, али је оригиналан само северни портал.

фреске око северног портала (западни зид)

реконструкција првобитног изгледа припрате

Скулптурална декорација ресавске цркве

Црква је грађена од ломљеног и притесаног камена (на унутрашњим странама зидова опажено је мешовито зидање, у камену и опеци, али је камен одлучујући материјал од кога је саграђена црква, као и њени унутрашњи конструктивни делови), брижљиво и зналачки о чему сведочи беспрекорна геометрија облика. Сва фасада озидана лепо тесаним каменим пешчаром слоženим у правилне хоризонталне редове. Оплата почива на високом соклу богате профилације.

Таквим фасадама од камена и поткровним аркадним венцем, Ресава се враћа традицији српске архитектуре XIII века. Наглашене су мирне и равне површине цркве, а њени облици су прецизни и строги. Иако нема кордонских венаца, вертикална подела фасада, несумњиво моравског порекла, је прихваћена (колонете на апсидама).

јужна фасада Ресаве

северна фасада Ресаве

Око целе грађевине (сада на припрати само са северне стране) текао је богато профилисани кровни венац.

Црква је добро осветљена – 12 прозора на бочним странама (некада вероватно бифоре готичког стила), као и 2 прозора на олтарској апсиди, и један на западном зиду. Прозори на проскомидији и ђаконикону су једноделни.

Прозори са преломљеним готичким луковима и малим кружним отвором у средини. Њихова структура је као на западноевропским грађевинама – степеничасто усечени у зид, двојна подела остварена колонетама на базама и капителима у средишту, полукружни лукови са шиљатим изрезом у темену.

Готово сви прозори готичких обележја у Манасији су прерађени или им недостају неки кључни делови.

Розета на западној фасади ресавске цркве

Један једини детаљ декоративне пластике био је довољан да око себе исплете праву загонетку – розета на западној фасади цркве на моделу цркве на ктиторској композицији.

Данас нема те розете, иако је реалистичност насликаног модела без премца у српском средњовековном сликарству те не може бити у питању грешка сликара.

Једно од објашњења је да је првобитно изведена розета накнадним проширењем претворена у постојећи прозор на западној фасади што је учињено након изградње припрате да би се побољшало осветљење у цркви.

модел цркве са ктиторске композиције
(западни зид наоса)

Раваница и Ресава

Раваница има изузетно ретку конструкцију десетостраног тамбура главне куполе.

Ресава има тамбур дванаестостраног облика, уобичајен у репрезентативним грађевинама византијске архитектуре.

Ресава увећава укупне размере свог узора, али, ипак, Ресава није увећена Раваница "обучена" у камену оплату. Жеља да се понови и истовремено и надмаши Раваница огледа се и на реалном (слика основе је скоро истоветна, али Ресава надмашује Раваницу и дужином и ширином и висином) и на симболичком нивоу – Раваница је посвећена Вазнесењу Христа, а Ресава не само једном лицу Бога, већ Светој Тројици.

Сличности фасада храмова у Враћевшници и Ресави одавно су уочене.

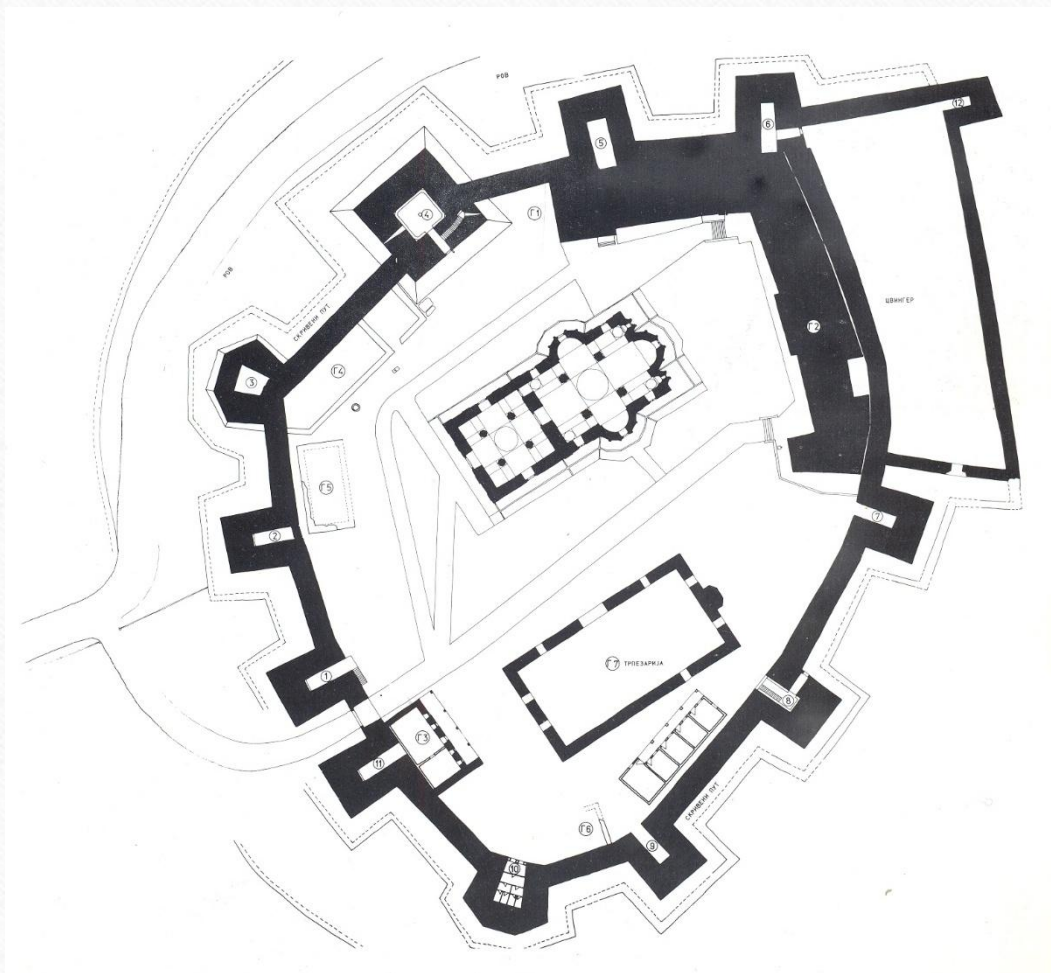
Очигледно је да челник Радич Поступович задужбину свог деспота гледа као узор за своју задужбину.

Враћевшница и Ресава

Утврђење манастира Ресаве

Врхунско остварење српске архитектуре касног средњег века изграђено по свим правилима савремених средњовековних фортификација, с циљем да брани манастирско насеље.

Манастир је окружен снажним и високим зидинама (висине од 12 до 15м, а ширине до 3м) са једанаест кула. Куле су правоугаоног облика, сем 2 шестоугаоне и једне квадратне (Донжон Депотова кула = висина 34,60м). Посебно место у том систему има Донжон кула, најважнија одбрамбена тачка, која се издваја величином, обликом и одбрабеним карактеристикама. Ресавска Донжон кула налази се у оквирима развојног пута сачуваних донжон кула у Крушевцу, Сталаћу и Раваници (усавршавање облика, конструкције и одбрамбених одлика). Све куле су отворене ка унутрашњости комплекса својом источном страном. Куле су истоветне – приземље, шест спратова и шетна стаза оивичена зупцима. Повезују их одбрамбени зидови – бедеми, који такође имају озупчано круниште. Куле и бедеми снабдевени су машикулама, посебним елементима одбране који су ретко сачувани, не само у српској средњовековној архитектури.

план манастира Ресава

остади манастирске трпезарије

поглед на Донжон кулу

манастир Ресава

Око утврђеног манастирског насеља изграђен је нижи одбрамбени зид - ескарпа, а испред њега прокопан је суви дубоки ров (ширине 17м) са контраескарпом (двостепена одбрана манастира).

Улаз у манастир са западне стране и до њега је вероватно водио дрвени мост преко дубоког рова.

Такав манастир—тврђава постао је узор за изградњу средњовековног Смедерева.

средњовековно
утврђење
Смедерево

Време настанка Ресаве

О почетку градње Ресаве сведочи Константин Филозоф у Житију деспота Стефана Лазаревића: *поче, дакле, зидати ову обитељ године 6915 (1406/1407), а пре ове године престави се благочестива госпођа Јевгенија, мати овога истоименога (Стефана).*

О завршетку говоре и летописи, а како Констатин Филозоф казује *призва патријарха — тада је био Кирил—са свим сабором српских првосвештеника, игумана и свих осталих часних мужева, а уз то и свих благородних, на посвећење храма у дан свете Педесетнице, када Дух свети огњеним језицима сиђе на свете ученике Слова и Бога.*

На основу тих извора, настанак Ресаве датује се у време између 1406/1407 и 1418, а осликавање храма у 1418. годину.

Изградња цркве можда је започета у пролеће 1407. године, а за припрему терена, подизање тако монументалног здања са припратом и обраду њихових фасада, као и за обликовање целокупног манастирског града са свим потребним зградама за живот братије, било је потребно више година. Вероватно се сачекало да се зидови храма слегну и да је, тек када су обимни радови на манастирском комплексу били при крају позвана, зографска дружина.

Многобројни различити лични уметнички рукописи живописаца показују да је на осликавању храма била упуслена велика и искусна тајфа чији су чланови радили истовремено и стално међусобно делили посао; за украшавање толико пространих површина и тако великој дружини било је потребно доста времена. Вероватно је да су зографи тај посао довршили у доба што је непосредно претходило освећењу цркве на Духове 1418, могуће до јесени 1417. године.

Тог дана је у Манасији сазван црквено-народни сабор, посвећење је извршио патријарх Кирил, а деспот Стефан је раздао многе милостиње окупљеном народу.

Београдска тврђава

У доба Лазаревића и Бранковића су се, захваљујући процвату трговине и рударства, развили градови, а њихови становници представљали су нови друштвени слој у српској средини.

Београдска тврђава представља градско утврђење око које се развио данашњи Београд. Подигнута је почетком 1. века као палисада са земљаним бедемима, да би се током векова развијала у римски каструм (II век), византијски кастел (VI и XII век), средњовековну утврђену престоницу Српске деспотовине (XIII и XV век) и на крају аустријско/османлијско артиљеријско утврђење (XVII и XVIII век).

Београдска тврђава има врло значајан стратешки положај у оквиру целокупне југоисточне Европе; смештена је на граници Панонске низије и Балканског полуострва и раскрсница је путних праваца који су од давнива повезивали Цариград (Via Militaris) односно Солун (Via Egnatia) са унутрашњошћу европског континента. Поред копнених путева који се на том месту спајају, на њему се укрштају и пловни путеви (Сава и Дунав).

Вазалним уговором који је са мађарским краљем Жигмундом деспот Стефан Лазаревић, 1404. године Београд је први пут постао престоница српске државе – њено војно, економско и културно седиште. Пошто је, по речима Константина Филозофа, град био *разрушен и запуштен*, деспот је одмах приступио обнови затечених утврђења, а потом и изградњи нових градских бедема и кула. Радови на проширењу утврђења су трајали све до смрти деспота Стефана 1427. године, а у самом граду се од 1405. године налази престоница Србије, која је до тада била у Крушевцу.

Београд је био подељен на две целине: Горњи и Доњи град. Град је био окружен двоструким зидинама са кулама и јарком са копнене стране. У Горњем граду, на месту старог византијског кастела, деспот је саградио замак, посебно утврђен зидом с кулама и ровом, у који се улазило преко покретног моста. Унутар замка налазио се двор, једна наспрам друге велике кула Небојша и Бојша, куће властеле, капела, библиотека и ризница.

За владе деспота Стефана Лазаревића Београд је доживео свој економски и културни процват. После његове смрти 1427. године Београд поново долази у руке Угара који, због све чешћих напада турске војске, ојачавају и дограђују тврђаву.

поглед на Доњи град

**Деспотова (Диздарева) кула
Горњи град**

Деспотова или Диздарева кула изграђена је око 1405. године, недуго пошто је град постао престоница српске Деспотовине. Често се назива и Источном горњоградском капијом. У средњем веку се на овом месту налазио главни улаз у Београдску тврђаву. Заједно са североисточним бедемом представља најбоље очувани сегмент средњовековног Горњег града из прве половине XV века.

Деспотова капија, која је једина очувана у свом првобитном облику, састојала се, сходно постојању двоструких бедема, из две капије – једна одговара спољном, а већа капија унутрашњем бедему. Унутрашња капија је имала одбрамбени балкон – машикулу, испод које се налазила ниша за икону заштитницу града. Поред капије налази се и масивна четвороугаона Диздарева кула. Назив је добила по томе што је у другој половини XVIII века у њој становао диздар – заповедник Тврђаве.

Испред Источне (Деспотове) капије Горњег града средином XV века изграђено је спољно полукружно утврђење – комплекс Зиндан капије.

Комплекс Зиндан капије састоји се од лучно засвођене капије са две округле куле које фланкирају капију и мост. Капија има масивна врата окована гвожђем и помоћне просторије. Зиндан куле су идентичне по облику и намени, али немају међусобну комуникацију. Горњи део кула завршавао се зупчасто, због специјално израђених заклона тзв. мушарабије или машикуле, који су били веома ефикасни и функционални у одбијању непријатеља. Подруме кула, по свему судећи, Турци су користили као тамнице за хришћане. Турска реч зиндан значи тамница.

**Зиндан капија
Горњи град**

северни бедеми Горњег града

кула Небојша
североисточни бедеми Доњег града

**кула Небојша
североисточни бедеми Доњег града**

На крају доњоградског североисточног бедема налази се најбоље очувана и највећа средњовековна кула Београдске тврђаве. Кула је подигнута око 1460. године на самој обали реке и штитила је улаз у средњовековно пристаниште. Кула је осмоугаоне основе, висока је око 22м и има пет етажа. Спада у ред типичних артиљеријских вишеспратних кула које су се у то доба градиле у скоро свим утврђеним градовима тог доба. На сваком спрату налази се по шест отвора за топове. Ову кулу у XVI и XVII веку турски и европски путописци помињу као Белу или Темишварску кулу.

Кула је добила назив негацијом глагола *бојати се*, што би значило да се кула не боји ниједног непријатеља и да је неосвојива.

Са губитком значаја *Дунавског пристаништа* и његовим затрпавањем кулу Небојшу Турци претварају у најпознатију тамницу Београдске тврђаве. Она због те улоге постаје један од мрачних симбола Београда.

Црква Успења Богородичиног
Доњи град Београдске тврђаве

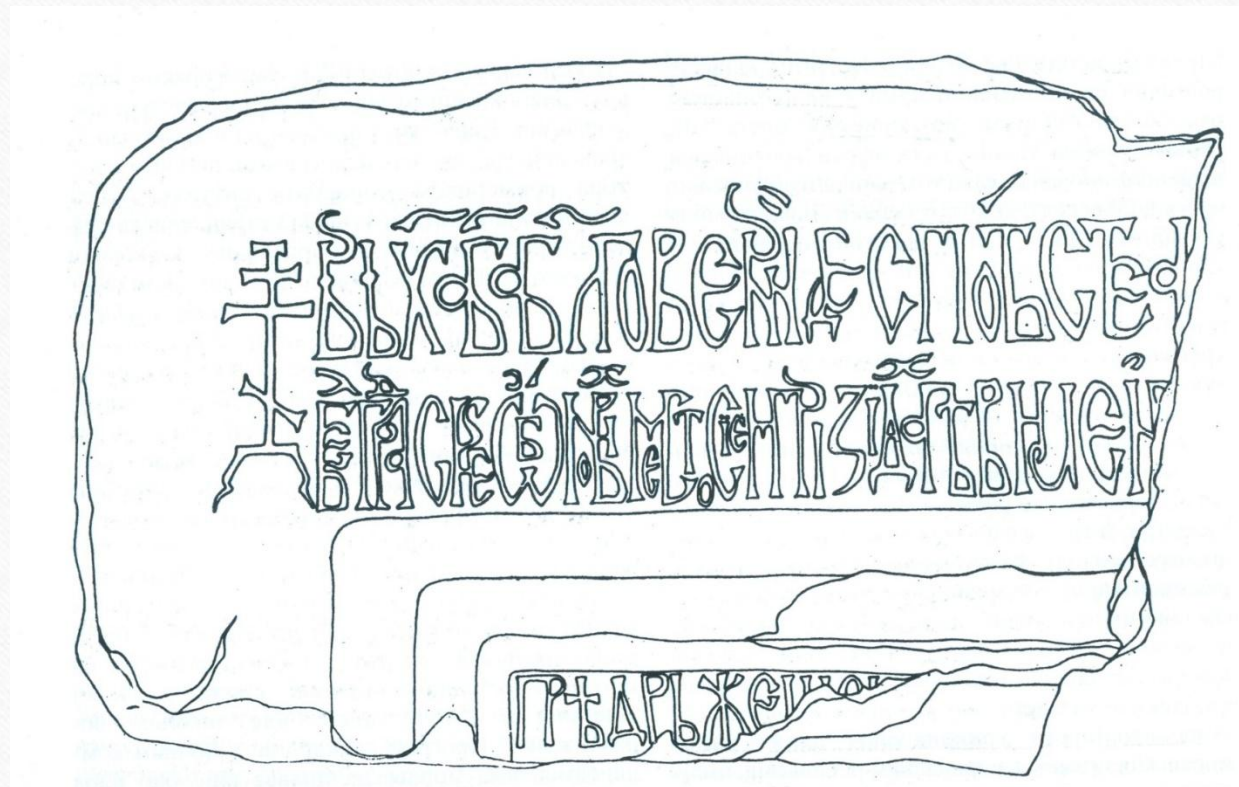

На падини између северног бедема Горњег Града и платоа Малог Града простиру се остаци митрополијског двора у оквиру кога се налазила и црква посвећена Успењу Богородице у којој су биле смештене мошти Свете Петке.

Остаци митрополитског двора откривени су приликом ископавања на Доњем граду 1977. године.

У непосредној близини цркве налазила се пространа средњовековна палата, за коју је, археолошким истраживањима вршеним од 1985. године, утврђено да потиче из деспотовог времена. Та палата припадала је комплексу Митрополитског двора и уништена је у пожару приликом турског запоседања града 1521. године.

Сем натписа није пронађен никакав други остатак цркве која је уништена почетком треће деценије XVIII века.

део мермерног надвратника
митрополијске цркве Успења Богородице

1

2

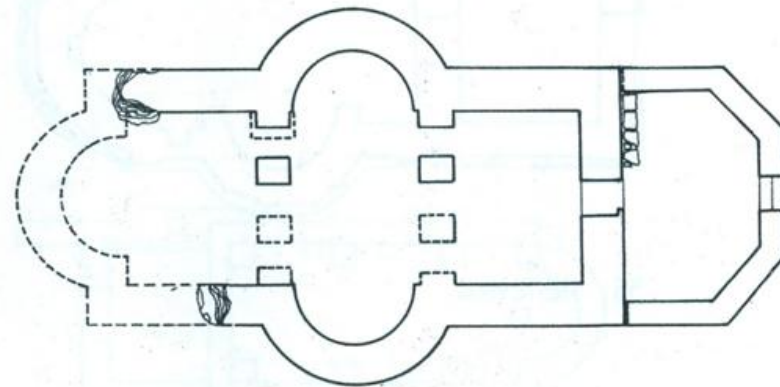

3

4

66. Изгledi митрополијске цркве Успења Богородице у Београду према најстаријим ликовним изворима

43 МИТРОПОЛИЈА

план уништене цркве Успења Богородичиног

изглед уништене цркве Успења Богородичиног
(према најстаријим ликовним изворима)